

Stopy českých botaniků na Balkáně

V průběhu 19. stol. se pokládalo za normální, že botanici ze zemí, kde obor dosáhl určitou úroveň, jezdili po světě a zkoumali květeny i jinde. I velké vědecké expedice organizované vládami mívaly s sebou své přírodovědce. Tak nasbíral cenná data C. Darwin, N. M. Przewalski a T. Haenke. Karel Bořivoj Presl podal jako svou dizertaci práci o travách na Sicílii a prof. H. M. Wilkomm z Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze zpracovával po dlouhá leta španělskou květeny. Čeští botanici se ve velké míře soustředili na Balkánský poloostrov.

Nepochybně v tom hrál roli faktor, který my v současnosti téměř nepocítujeme (ale jinde se s ním můžeme stále setkat) – slovanská vzájemnost a pocit sounáležitosti k něčemu vyššímu. Nejvíce stop, i velmi hlubokých, zanechali čeští botanici v Bulharsku. Jistě také proto, že bylo poslední slovanskou zemí osvobozenou od nadvlády Turků. V té době nemělo téměř žádnou vlastní infrastrukturu, vědu ani školství. Proto tam odešlo hodně Čechů pomoci a další tam jezdili pracovat. Josef Velenovský, v té době již uznávaný botanik, uskutečnil několik vlastních exkurzí a hlavně si vybudoval síť spolupracovníků, kteří mu posílali herbářové doklady. Vydal pak dílo *Flora Bulgarica* (1891) a několik navazujících doplňků. Tato publikace je základní, první a velmi ceněnou bulharskou květenou. Popsal velké množství nových druhů a poddruhů. Přestože se u některých z nich později zjistilo, že již byly popsány odjinud, je jich stále velké množství platných. Pro bulharské botaniky proto je nezbytné jezdit studovat do Prahy – v místních herbářích máme mnoho materiálu pocházejícího z jejich území.

Jedním z nejvýznamnějších spolupracovníků J. Velenovského byl původem

pražský zahradník Václav Stříbrný. Pokud čteme jeho životopis, vidíme, jak cílevědomě se vzdělával po celé své mládí. Byl mimo jiné i žákem Benedikta Roezla, významného sběratele a pěstitele tropických orchidejí. V. Stříbrný odešel r. 1883 pracovat do Bulharska, do města Sadovo u Plovdivu, kde učil na zahradnické škole. Je pokládán za zakladatele bulharského sadařství, ke kterému měl jako bývalý zahradník Pomologického ústavu v pražské Troji skvělou průpravu. Sám téměř nic nepsal, ale nasbíral velké množství herbářového materiálu. Počet rostlin po něm pojmenovaných jde do desítek.

Dalšími z plejády Čechů, kteří přišli do země pomoci, byli bratři Škorpilové z Vysokého Mýta. Hermenegild Škorpil spolupracoval s J. Velenovským a sbíral pro něho rostlinný materiál, jeho bratr Karel se řadí mezi zakladatele bulharské archeologie.

Osudy Ivana Mrkvičky byly ještě složitější. Narodil se v Bulharsku, jeho otec tam byl učitelem na umělecké škole. Ivan pracoval na mnoha místech jako chemik, mimo jiné v Kolíně a Moskvě. S Bulharskem se však natolik sžil, že se jako dobrovolník účastnil i druhé balkánské války (v létě r. 1913), později padl na srbsko-bulharském bojišti během 1. světové války. Patřil též ke spolupracovníkům Velenovského. Ten po jeho smrti zpracoval materiál sebraný v Makedonii a vlastním nákladem vydal jako *Reliquiae Mrkvickanae* (1922).

Věda měla po vzniku nezávislého Bulharska vládní podporu, zejména zoologie a botanika. První panovník Ferdinand Koburský se zabýval botanikou a byla po něm pojmenována řada rostlin – poznají se podle epitet *ferdinandi-coburgii* (např. lomikámen – *Saxifraga*) nebo *regis-ferdinandi* (např. tořič *Ophrys regis-ferdinandii*, agáve

Agave ferdinandi-regis). Je zajímavé, že Josef Velenovský jako nepřítel monarchie tato spojení nepoužil. Ferdinand byl příznivcem proněmecké politiky, která prohrála 1. světovou válku, byl přinucen odstoupit a vládu se ujal jeho syn, car Boris III. Ten se o botaniku zajímal zřejmě ještě více, podporoval ji a založil také Botanickou zahradu, kde působila řada bulharských botaniků. Vztahy k Čechům byly více než vřelé, Boris III. se stal i členem Československé botanické společnosti. Proto nepřekvapí, že v Bulharsku nadále působila řada našich botaniků, mimo jiné František A. Novák a Josef Podpěra, mykologů a algologů. V nedávno vydané knize o historii bulharské botaniky do r. 1944 je jich jmenováno mnoho (pozn.: hojné návštěvy českých biologů, hlavně zoologů, podporoval také bulharský zoolog českého původu a v letech 1913–59 ředitel Přírodovědeckého muzea v Sofii Ivan Bureš, viz Živa 2008, 4: LII). A spolupráce s Bulharskem nadále pokračuje – v posledních letech se např. Jitka Štěpánková věnovala místním pomněnkám (*Myosotis*), Jan Štěpánek a Jan Kirschner pampeliškám (*Taraxacum*), podstatné je rovněž zapojení brněnských fytoocenologů v čele s Petrou a Michalem Hájkovými (viz článek na str. 183) v přípravě prací o vegetaci Bulharska.

Také Černá Hora (Monte Negro) je územím, kde základní květeny napsal Čech. Tam jezdili nejen čeští malíři, ale i botanici – nejsoustavněji Josef Rohlena, ředitel měšťanské školy v Praze. Dlouhá leta spolupracoval výzkum české květeny tím, že publikoval příspěvky ke květeně Čech, kam posílali své nálezy převážně amatéři. On jejich nálezy revidoval, duplikáty položek ponechával v Praze a cenné věci publikoval. Tyto příspěvky jsou botanickou „klasikou“ meziválečného období. J. Rohlena byl z Přepych, malé obce nedaleko Opočna. První práce a nálezy pocházejí z jejího okolí, ale brzy začal sbírat po celých Čechách a také v Černé Hoře, kam jezdil řadu let. V r. 1942 za vydatné pomoci Josefa Dostála vydal v časopise *Preslia* *Conspectus Florae Montenegrinae*. Tím, že dílo vyšlo v Čechách a během 2. světové války, patří na Balkáně k nejzávažnějším. Když jsem před lety jeden výtisk věnoval příteli ze Slovinska, tak se rozplakal slovy, že ani nevím, co mu dávám. Měl to být druhý exemplář v zemi.

Dalším dílem měla být Květena Srbska, která však nezvznikla. Autor Květeny Moravy Eduard Formánek jezdil na Balkán mnoho let, ale své nálezy již nestihl zpracovat. To udělal Karel Vandas, profesor techniky v Brně, který publikoval *Reliquiae Formánekianae* (1909). Sám navštívoval pilně Srbsko a chtěl sepsat jeho květeny. Přímě během expedice v Makedonii však zemřel. Sebral množství materiálu a jeho balkánský herbář je uložen v Národním muzeu v Praze.

1 Lomikámen Stříbrného (*Saxifraga stribnyi*, vpravo) a nečada *Haberlea rhodopensis*. Tento lomikámen popsal Josef Velenovský a pojmenoval ho po českém botanikovi Václavu Stříbrném. Na samostatný druh tuto varietu povýšil jiný Čech, Josef Podpěra. Červenata stena u kláštera Bačkovského monastír, Rodopy (2005). Foto F. Krahulec

Podíváme-li se zcela na západ, můžeme se dohadovat, kde Balkán vlastně končí. Slovinci zcela nepochybně budou protestovat, že již nejsou součástí Balkánu, ale spíše střední Evropy. I tomuto prostoru se čeští botanici věnovali. Eduard Pospíchal byl středoškolský profesor. Během svého působení v Jičíně napsal Květenu poříčí Cidliny a Mrliny, což byla jedna z prvních lokálních a kvalitních květen v Čechách. Pak odešel (v Rakousko-Uhersku to bylo běžné) do Terstu, kde se stal gymnaziálním profesorem. A jako výsledek zájmu o botaniku napsal o květeně Istriie – Flora der österreichischen Küstenlandes (1897–99). Území bylo tehdy daleko méně prozkoumané než střední Evropa, a proto i v tomto díle byla nově popsána řada druhů.

Tím končí výčet základních Květen jednotlivých území. Ale nebyla to jediná práce, kterou čeští botanici věnovali Balkánu.

Jan Štěpánek

Karel B. Presl: od květeny Sicílie po tropické kapradiny

Karel Bořivoj Presl (17. února 1794 – 2. října 1852) je v našem kulturním a historickém povědomí tím méně známým z obou bratrů Preslů. Na rozdíl od Jana Svatopluka Presla se věnoval především odborné botanické práci. Třebaže šíře jeho aktivit a úkolů, kterými byl pověřován na obou působištích – jak v Českém vlasteneckém muzeu, tak na pražské univerzitě, byly rozmanitější a zahrnovaly v dnešním pojetí přírodní vědy a medicínu, nepochybně se zapsal do historie věd především jako botanik.

Ve větší míře se sběratelskou činností zabýval jen během svých studií. Spolu s bratrem Janem sepsali a v r. 1819 tiskem vydali *Flora Čechica* – první kritickou květenou Čech. Kritickou nikoli snad tím, že by byla bezchybná nebo zcela úplná, ale v tom, že ji doprovodili srovnávacím herbářem. Tento, dnes bychom řekli soubor dokladových položek, je uložen v pražských univerzitních herbářových sbírkách. Materiál nasbírali Preslové v Čechách, nejčastěji v pražském okolí, a původně obsahoval pravděpodobně všechny taxony v jejich Květeně pojednané. I téměř po 200 letech můžeme tedy obvykle snadno ověřit, co Preslové pod daným jménem měli na mysli.

Pro poznání evropské flóry byla významnější Karlova prázdninová cesta na Sicílii v r. 1817. Mnohaměsíční pobyt využil především ke zkoumání tamní květeny a sběru rostlin. Byl však všestranným pozorovatelem, jak vypovídá rozsáhlý cestopis zpracovaný formou německy psaných dopisů bratrovi Janovi a vydaný před několika lety univerzitou v Palermu. Botanická zjištění publikoval v několika pracích, souhrnně pak v nedokončené

Češi zde měli a mají poněkud prominentní postavení, jak kvůli historii poznávání balkánské flóry, tak pro silné historické vztahy. Rozhodně se nenajde moc příkladů spolupráce např. mezi Bulhary a Srby. Sám jsem byl překvapen, když jsem v herbáři Botanického ústavu v Sofii nalezl množství herbářových dokladů směnných s českými botaniky, ale neviděl jsem nic z Rumunska. K botanikům, kteří na Balkáně zanechali hlubokou stopu, patří nepochybně František A. Novák. Ten se nesoustředil na určité území, ale na specifický geologický substrát – hadec. Publikoval práce, které se staly základem pro studium hadcových květen. V jeho herbáři uložném na PřF UK v Praze se najde také mnoho materiálu z nehadcových podkladů. Další pracovníci se podíleli a podílejí na zpracování jednotlivých rodů, jedním z nich byl i Miloš Deyl, monograf pěchav (*Sesleria*).

I v současnosti je botanických výprav hodně, ale ve srovnání s minulostí chybí větší systematická činnost. Bohužel tyto aktivity nejsou již pokládány za plnohodnotnou vědu a získat víceletou podporu není snadné.

Balkán nenavštěvovali jen botanici, jezdili tam a jezdí pěstitelé rostlin. Asi nejznámějším dovezeným exemplářem je od r. 1928 na průhonickém alpinu pěstovaná borovice Heldreichova (*Pinus heldreichii* 'Schmidtii'), která byla nalezena v Srbsku. Daný kultivar je pro svůj pomalý růst mezi alpínáři velmi populární. A množství exponátů soustředěné v soukromých zahradách je nepochybně vysoké, ale je také nepodchycené.

Snad se mi podařilo ukázat, že stopy českých botaniků zanechané na Balkáně nelze přehlédnout. A musíme jen doufat, že do budoucna tyto stopy nezmizí a spíše se rozmnoží.

Gussone), jako profesor pražské univerzity a kustod muzea pak měl možnost sám nebo pod záštitou Kašpara hraběte Sternberga získávat další kontakty, duplikáty významných herbářových sběrů apod.

Na prvním místě bychom si měli připomenout jeho lví podíl na zpracování jedné z nejceněnějších kolekcí rostlin Nového světa, která se kdy ocitla v českých herbářích. Záhy po zakoupení sbírky Tadeáše Haenkeho (viz článek na str. LXXVI) byl právě Karel Bořivoj Presl pověřen determinací položek a přípravou zveřejnění výsledků. Těch několik svazků díla *Reliquiae Haenkeanae* (1825–35), v němž Presl spolu s dalšími botaniky zpracovali část Haenkeho sběrů, patří ke zlatému fondu světové botanické literatury. Komu z nás se poštěstí, aby jeho dílo bylo vydáváno jako faksimile? A dodejme, že takové potvrzení výjimečnosti, kvality a vzácnosti dosáhl Presl nejen opakovaně v případě *Reliquiae Haenkeanae*, ale také u *Flora Sicula*, která vyšla rovněž nedávno jako reprint původního vydání.

Zřejmě nejvýznamněji a na velmi dlouhou dobu ovlivnil Karel B. Presl studium kapradinostů (viz obr. na str. LXXXVI). Jako první se soustavně a dlouhodobě věnoval anatomickým znakům a na jejich podkladě zcela přestavěl systematiku této skupiny nekvetoucích rostlin. Jeho výsledky publikované v několika monografiích v letech 1822–49 bez velkých změn přejalo několik následujících generací botaniků. Teprve v posledních desetiletích se nahromadil, především v souvislosti s rozvojem možností využití molekulárních znaků, větší počet korekcí, které postupně systematiku kapradin vzdalují od podoby, jež jí na více než 100 let vtiskl K. B. Presl.

Jméno Karla Bořivoje Presla nalezneme bezpočtykrát zmíněné coby autora jmen rostlin z různých koutů světa. Porovnáváme-li množství taxonů popsaných českými autory, byl a stále zůstává, např. z hlediska flóry tropů, jistě autorem nejpilnějším. Většina z nás by byla spokojena se zlomkem toho, co K. B. Presl za svůj nepřilíš dlouhý život vykonal. A to chodil pěšky, neměl kolem sebe displeje, mobily, elektrina byla jen silozpytnou kuriozitou... Anebo byl tak výkonný a úspěšný právě proto.

1 Karel Bořivoj Presl. Reprodukce z publikace Vývoj české přírodovědy (L. Viniklár 1931)

Květeně Sicílie (*Flora Sicula*, 1826), která je až dosud důležitým zdrojem poznatků o diverzitě flóry Středozeří.

Později se již Karel B. Presl neúčastnil žádné významné expediční činnosti a sám rostliny příliš nesbíral, o to více se ale věnoval zpracování sběrů jiných botaniků, monografiím a přípravě publikací. Materiál ke studiu získával nejen využíváním sbírek, které mu byly na univerzitě i v muzeu dostupné, ale i díky stykům s mnohými evropskými botaniky. Již během cesty na Sicílii se seznámil s předními jihoitalskými botaniky (Michele Tenore a Giovanni